

ВІДТВОРЕННЯ ОКСЮМОРОНА У ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ Х. Л. БОРХЕСА

Досліджується стилістичний прийом оксюморона як скадова ідіостилію Х. Л. Борхеса. Цей прийом та його відтворення у перекладі аналізуються з позицій теорії концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера.

Ключові слова: ідіостиль, оксюморон, концептуальна інтеграція, породжувальний простір, адекватний переклад, нейтралізація.

Актуальність статті замовлена застосуванням когнітивного підходу до аналізу авторських оксюморонів Х.Л.Борхеса та їх відтворення у перекладі. У рамках когнітивної мовознавчої парадигми виникає можливість вивчення оксюморона з урахуванням його спрямованості на позамовну дійсність. Недостатньо досліджений з когнітивних позицій стилістичний прийом оксюморона, на відміну від інших лексичних стилістичних прийомів (епітета, метафори, метонімії, парадоксу), має широкі можливості для вивчення.

Мета статті полягає в аналізі комунікативної функції оксюморона у творах Х.Л.Борхеса та значенні цього прийому для формування ідіостилію автора. До завдань статті входить дослідження засобів відтворення оксюморона в українському та англійському перекладах.

Предметом аналізу є стилістичний прийом оксюморона та засоби його відтворення в перекладі. **Об'єкт** дослідження – корпус оксюморонів, відібраних зі збірки *“Всесвітня історія підлоги”* Х. Л. Борхеса в оригіналі [19] й у перекладах українською (В. Й. Шовкун, Ю. Покальчук) [7; 18] та англійською мовами (А. Харлей) [20].

У дослідженні ідіостилію Х.Л.Борхеса ми спираємося на концепції В.В. Виноградова [5] та Ю. М. Караулова [6] щодо мовної особистості, яка проявляє себе на трьох рівнях: когнітивному, вербально-семантичному та мотиваційному. В. В. Виноградов у своїй праці 1930 року *“О художественной прозе”* [5], в якій він розробляє концепцію авторського стилю, зазначає, що текст є набагато складнішим утворенням, якщо під час інтепретації дослідник піднімається від зовнішніх граматичних форм мови до внутрішніх (“ідеологічних”); якщо дослідник визнає, що не тільки елементи мовлення, але і композиційні прийоми та їх сполучення, пов'язані з особливостями мислення, є важливими рисами мовних об'єднань. Автор додає, що індивідуальна мовна творчість до своєї структури включає ряди своєрідних злитих або диференційованих соціально-мовних або ідеологічно-групових контекстів, ускладнених і деформованих особистісними формами. Саме це твердження відомого лінгвіста стало програмним для розробки сучасних концепцій ідіостилію автора,

що передбачає не тільки розгляд лінгвістичних особливостей письма, а й втілення ідеологічних і соціальних настанов історичного контексту. Виходячи з цього положення, новаторство прози Х.Л.Борхеса слід розглядати в межах загального літературного та культурно-історичного контексту Аргентини.

Долідники М. Прієто [14], К. Фуентес [12], Х. Алазакі [10], описуючи стан аргентинської літератури середини ХХ ст., визнають брак власної традиції та панівне наслідування літературної традиції Іспанії. Письменники Латинської Америки імітували застигли моделі, бездушні “мумії з іспанськими пов'язками” (“mummies with Hispanic bandages” J. Cortázar) [10, с. 75]. Х. Л. Борхес створює новий мовний канон, він виступає проти жанрових обмежень, проти прикрашання та штучної художності, проти лінійності мови. Саме така ідеологічна настанова визначає мотиваційний рівень ідіостилію Х. Л. Борхеса й простежується на вербально-семантичному рівні. Вона вербалізується численними неологічними утвореннями, що будуються на основі тропів, заснованих на одній з базових розумових операцій – порівнянні: метафора, порівняння, парадокс, оксюморон. У художньому тексті вони належать до провідних засобів створення індивідуально-авторської мовної картини світу.

Оксюморон, подібно до інших неологічних утворень, порушує автоматизм сприйняття, звертаючи увагу читача на несподівані характеристики описуваного об'єкта, одночасно виступаючи засобом його пізнання. Поряд з іншими образно-аналітичними конструкціями, в основі утворення оксюморона лежить “принцип доцільної несумісності” [7, с. 89], тобто не формальна логіка, а інший спосіб сприйняття, де активну роль відіграє уява й асоціативне мислення. Оксюморон дозволяє в умовах обмеженого словникового запасу деталізувати, розвивати семантику мовних значень і служить для ідентифікації об'єктивно не властивих об'єкту ознак або якостей та ступеня їх прояву.

Для Х.Л.Борхеса, оксюморон не має на меті прикрасити текст, надати йому барокових форм, його вживання є суто функціональним, покликане подолати мовні обмеження та показати багатоплановість дійсності. Автор, шляхом протиставлення двох несумісних, котрадикторних понять намагається продемонструвати парадоксальність реальності своїх творів. Оксюморон, як і інші стилістичні прийоми (паралелізм, гіпаллага, метафора), часто стає основою композиції твору, який керує розгортанням подій.

Численні визначення оксюморона показують складність цього феномену: він розкриває протиріччя описуваного явища, оскільки воно є фігу-

рою мовлення, що поєднує антонімічні поняття або два слова, протиставні за змістом [2, с. 286]; він є тропом, що полягає в з'єднанні двох контрастних за значенням слів [1, с. 138]; оксюморон реалізується в межах словосполучення й базується на авторській непрямій номінації. Він належить до фігур протиставлення [3, с. 176], в основу яких закладений принцип суміщення лексичних значень, що приводить до створення третього предметно-сміслового образу.

Структурно до оксюморона можуть відноситися двокомпонентні іменні та дієслівні словосполучення, багатоконпонентні синтаксичні єдності, а також складні слова з понятійної контрадикторністю компонентів [9, с. 155].

З точки зору семантики, основою побудови оксюморона можуть бути різні типи протиставлення:

1. Протиставлення цілих понять:

а) різнокореневі антоніми: *insensata ingensidad*; *нетречний церемоніймейстер*;

б) афіксальні антоніми: *unreasonable reason*.

2. Часткове протиставлення понять:

а) протиставлення окремих сем понятий: *basura venerable*; *почесна багнука*;

б) протиставлення або несумісність оцінних конотацій: *lo criminal se exaltaba hasta la redención y la historia* – *піднести бандита на рівень уселенської спокути й великої історичної значущості* – *criminality would become redemptive, and historic; de esa feliz detonación* – *щасливий постріл* – *the happy report of that gunshot*;

в) несумісність стилістичних конотацій: *esa peculiar majestad que tienen los canallas encanecidos* – *тією особливою величчю, яка притаманна посивілим мерзотникам* – *that peculiar majesty that white-haired blackguards*.

Аналіз когнітивних аспектів інтерпретації оксюморона дає підстави стверджувати, що формування складних значень відбувається на основі універсальних принципів створення фреймів. Одним із таких фундаментальних принципів є концептуальна інтеграція, що створює концептуальну мережу, до складу якої входять ментальні простори, усередині яких і відбувається процес формування значення [9].

Центральним поняттям багатопросторової теорії або теорії “змішання” Ж. Фоконьє і М. Тернера є поняття “концептуальної інтеграції” – когнітивної операції, що виділяється разом з категоризацією, аналогією і побудовою фреймових структур [16, с. 133–187]. Модель концептуальної інтеграції являє собою модифікацію двопросторової моделі метафори, яка лягла в основу теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона [13]. Услід за цією теорією, метафора та інші когнітивно близькі їй образні явища базуються на взаємодії двох концептуальних просторів: простору-джерела

і простору-мети. Схема концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера та модель концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона близькі по цілому ряду тез, наприклад, в обох теоріях постулюється концептуальна, а не мовна природа тропічних засобів. Аналогічно розглядаються систематичні проєкції образно-схематичних, інференціальних і мовних структур з однієї концептуальної сфери в іншу. Головний недолік двопросторової моделі полягає в тому, що реальна структура знань про світ, що бере участь у створенні тропів, не завжди дає можливість конструювання й розшифрування їх складного значення з урахуванням лише цих двох просторів.

Основна відмінність моделі концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера, що також називається моделлю “(розумового) змішання” (*the model of blending, mental blending*), від теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона – це наявність чотирьох, а не двох ментальних просторів (*mental spaces*), що беруть участь в інтеграції. Крім двох традиційних вихідних (*input*) просторів, Ж. Фоконьє і М. Тернер пропонують два додаткових простори: породжувальний простір (*generic space*), що містить фонові знання, загальні для просторів джерела і цілі; і змішаний простір (*blended space*), який містить елементи вихідних просторів і генерує нову власну структуру [16, с. 133–187]. Інтеграція ґрунтується на здатності людини до образного мислення, до встановлення зв'язків між ментальними просторами, які, на перший погляд, видаються неможливими. Такі зв'язки, на погляд дослідників бленду, мають природу схожості, взаємодії, атрибуції рис, уключеності до певного класу тощо [8, с. 329]. З точки зору нейрології, побудова змішаного простору, відмінного від вихідного простору, веде до утворення паралельних нейронних ланцюгів у різних частинах мозку, оскільки обробка мовних даних розподіляється між ділянками, що відповідають за моторику і за семантичну пам'ять [11].

Розглядаючи оксюморон у межах концептуальної теорії інтеграції, слід зазначити, що вихідні простори заповнюються концептами, що входять до словосполучення; породжувальний простір ґрунтується на певному принципі, певній спільній ознаці, якості або онтологічному понятті та має завжди протиставну структуру; змішаний простір виражає новий предметно-смісловий образ. Породжувальний простір завжди є суб'єктивним утворенням, яке дозволяє утворити новий концепт і має аксіологічні та культурні ознаки. Наприклад, розглянемо оксюморон *plácido fantasma*. Вихідний простір 1: прикметник *plácido* означає 1. *Quieto, sosegado y sin perturbación*. 2. *Grato, apacible* [15]. Вихідний простір 2: іменник *fantasma* має значення 1. *Espantajo o persona disfrazada que sale por la noche para asustar a la gente*. 2. *Amenaza de un riesgo inminente o temor de que sobrevenga*. [15]. Породжувальний про-

стір ґрунтується на принципі “протиставлення: приємне – неприємне”, причому інтерпретація другого концепту відображає оцінне ставлення: “страх” – це “неприємне”. Так утворюється змішаний простір *plácido fantasma* – привід, який не викликає жаху.

Виділення критерію об’єднання, створення певної структури опозиції, залежить від автору та його світобачення. Наприклад: *espía incorruptible* – *непідкупні шпигуни* – *incorruptible spies*. Протиставлення ґрунтується на опозиції “добре – погане”, але оцінка кожного слова суб’єктивна.

Протиставлення може бути не тільки семантичними, але й передавати соціокультурну несумісність. Адекватна інтерпретація оксюморних висловлень можлива лише в дискурсі, з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних факторів (культурних, соціальних, психологічних, прагматичних). Наприклад: *el epiceno y fofo Capone* – *неприкметний і млявий Капоне* – *the flabby and epicene Capone*. Інтерпретація цього оксюморона можлива лише за умови врахування позамовної інформації, а саме знання власної назви “Капоне” та співвіднесення її із фігурою всесвітньо відомого італійського бандита. Іншим прикладом може слугувати характеристика персонажів із “*héroes con sombrero de raja con cinta de colores* – *герої у різнокольорових солом’яних капелюхах*”, несумісність, яка підкреслює бурлескний характер опису.

Теорія концептуальної інтеграції дає широкі можливості для оцінки адекватності перекладу. Розуміння та інтерпретація оксюморона відбувається в породжувальному просторі; саме в ньому читач (перекладач) відбудовує принцип та структуру опозиції, визначає фрейми знання, які протиставляються. Для адекватного перекладу важливе відтворення цієї концептуальної структури. Розглянемо вищезгаданий приклад оксюморона *plácido fantasma* – туманний привид. Ми визначили, що породжувальний простір будується на такій ознаці: “протиставлення: приємне – неприємне”. В українському перекладі словосполучення *туманний привид* об’єднується за принципом “поєднання, доповнення”: *туманний* означає “Позбавлений яскравості; тьмянний, мутний. Невиразний, нечіткий”; *привид* означає “Неясні, ледве окреслені контури чого-небудь. Що-небудь нереальне, часом оманливе” [4]. Отже, ми бачимо, що в перекладі, по-перше, замінено принцип змішання концептів, по-друге, порушено структуру змішання концептів.

Для проведення аналізу засобів перекладу створено корпус оксюморонів, до якого увійшла 31 одиниця зі збірки “Всесвітня історія підлоти” Х. Л. Борхеса. Критеріями формування ілюстративного корпусу оксюморонів є:

1) синтаксична цілісність;

2) протиставлення елементів синтаксичної цілісності;

3) авторський неологічний характер поєднання елементів синтаксичної цілісності.

Отже, спираючись на положення теорії концептуальної інтеграції, в результаті проведеного аналізу можемо виділити такі типи перекладу:

1. Адекватне відтворення оксюморона. Таке збереження можливе завдяки калькуванню, тобто запозиченню з оригіналу концептуального принципу та структури формування оксюморону. Ми визначаємо цей прийом як калькування, оскільки всі відібрані до корпусу оксюморони є авторським неологізмами і не мають відповідників в іншій мові. Перекладачі намагаються буквально відтворити концептуальний механізм його побудови. В українському перекладі застосування цього методу відбувається 18 разів, тоді коли в англійському перекладі адекватно відтворено всі авторські оксюморони – 30 разів. Наприклад:

а) *Basura venerable* – (велика кількість) *почесної багнюки* – *that venerable waste*. Породжувальний простір: протиставлення: непотрібне – цінне.

б) *Algunos cometían la ingratitude de enfermarse y morir*. – Деякі з них *були такі невдячні, що хворіли і помирали*. – *Some were so ungrateful as to sicken and die*. Породжувальний простір: протиставлення: навмисне – ненавмисне, позитивне – негативне.

Ми бачимо, що в українському та англійському перекладах відбувається синтаксична трансформація *cometían la ingratitude* – *були такі невдячні* – *were so ungrateful*, однак збереження характеристик породжувального простору дозволяє вважати такий переклад адекватним.

в) *Esa peculiar majestad que tienen los canallas encanecidos* – *тією особливою величчю, яка притаманна посивілим мерзотникам* – *that peculiar majesty that white-haired blackguards*. Породжувальний простір: протиставлення: шановане – безчесне. У цьому перекладі також вдало зберігається опозиція стилів мовлення: літературний – розмовний, згрубілий.

2) Заміна або втрата оксюморона. Така нейтралізація оксюморона оригіналу відбувається в результаті використання іншого принципу змішання понять або заміни структури змішання. В українському перекладі втрата відбувається 13 разів, в англійському – 1 раз.

а) *La metódica aventura* – *безперервна епопея піратського розбою* – *methodical adventuring*. Породжувальний простір (ісп., англ.): протиставлення: сплановане – несплановане; породжувальний простір (укр.): поєднання: тривалість.

б) *Era un hombre ruinoso y monumental* – *це був чоловік грізний і могутній* – *battered and monumental man*. Породжувальний простір (ісп., англ.): протиставлення: сталість – несталість; породжувальний простір (укр.): поєднання: характер та фізичні дані.

в) *La culpable y magnífica existencia del atroz*

redentor – злочинне й екзотичне життя жорстокого визволителя – *the evil and magnificent existence of the cruel redeemer*. Породжувальний простір (ісп., англ.): протиставлення: позитивне – негативне; породжувальний простір (укр.): поєднання: негативне та відмінний, різноманітний.

В українських перекладах 1), 2), 3) відбувається втрата оксюморона через зміну принципу та структури утворення породжувального простору.

Отже, когнітивна парадигма дослідження, а саме теорія концептуальної інтеграції та фреймовий підхід, багато в чому продовжуючи й удосконалюючи структурно-семантичний і прагматичний підходи, надає нові шляхи розшифрування значення оксюморних висловлень, залучаючи до процесу інтерпретації соціокультурні та ідеологічні знання читача (перекладача) як мовної особистості, відкриваючи можливості більш адекватного розуміння авторського задуму, особистості і внутрішнього світу героїв. Авторські оксюморони є результатом індивідуальної творчості; привертають увагу своєю свіжістю й самобутністю. У літературних творах оксюморон, виконуючи емотивну, емоційно-експресивну й оцінну функції, відображає особливості авторського бачення світу, характеризує прагнення автора в нових образах представити читачеві певний фрагмент дійсності. Адекватне відтворення у перекладі таких оксюморонів можливе за умови збереження концептуального принципу та структури його побудови; їх заміна веде до нейтралізації стилістичного прийому оригіналу.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1969.
3. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс / М. П. Брандес. – М., 2004.
4. Великий тлумачний словник української мови. – К.: Перун, 2005.
5. Виноградов В.В. О художественной прозе / В. В. Виноградов. – М.: Л.: Наука, 1930.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987.
7. Наер В. Л. Семантическая несовместимость лексических единиц как источник информативности некоторых стилистических приемов // Лингвистика текста: сб. науч. тр. / МГПИЯ им. М. Тареза. – М., 1976. – Вып. 103. – С. 76-90.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006.
9. Татанова Л.И. Дискурсивные характеристики оксюморона в англоязычной художественной литературе : автореф. дис. на соис. ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» // Л. И. Татанова. – М., 2006.
10. Alazraki J. Génesis de un estilo: Historia universal de la infamia [Електронний ресурс] / Jaime Alazraki // Revista Iberoamericana. – 1983. – Vol. 123. – №. 24. – P. 247-261. – Режим доступу: <http://revista-iberoamericana.pitt.edu>
11. Deacon T. W. The symbolic species: The co-evolution of language and the brain / Terrence William Deacon. – NY: W.W. Norton, 1997.
12. Fuentes C. La gran novela latinoamericana / Carlos Fuentes. – Madrid: Alfaguara, 2011.
13. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
14. Prieto M. Breve historia de la literatura argentina / Martín Prieto. – Buenos Aires: Taurus, 2006.
15. Real Academia Española. Diccionario de la Lengua Española [Електронний ресурс] – Ed. 22. – Режим доступу: <http://lema.rae.es/drae/>
16. Turner M. Conceptual Integration Networks / Mark Turner, Gilles Fauconnier // Cognitive Science. – № 22. – Issue 2. – Wiley-Blackwell Online Library, 1988. – P. 133-187.

Джерела ілюстративного матеріалу

17. Борхес Х.Л. Алеф. Прозові твори / Хорхе Луїс Борхес; пер. з ісп. В.Й.Шовкуна, С.Ю.Борщевського. – Харків: Фоліо, 2008.
18. Борхес Х.Л. Новели / Хорхе Луїс Борхес; пер. Покальчука // Всесвіт. – Київ: Всесвіт, 1989. – № 8. – С. 10-19.
19. Borges J.L. Historia universal de la infamia / Jorge Luis Borges. – Madrid: Destino, 2004.
20. Borges J.L. Collected Fictions / Jorge Luis Borges; translated by A.Hurley. – New York: Penguin Group, 1998.

Рассматривается стилистический прием оксюморона как составляющей идиостиля Х. Л. Борхеса. Данный прием и особенности его перевода анализируются с позиций теории концептуальной интеграции Ж. Фоконье и М. Тернера.

Ключевые слова: идиостиль, оксиморон, концептуальная интеграция, порождающее пространство, адекватный перевод, нейтраллизация.

This article deals with the stylistic device of oxymoron as a characteristic feature of J.L.Borges' personal style. This device and its translation are analyzed from the point of view of the theory of the conceptual integration of G.Fauconnier and M.Turner.

Key words: author's personal style, oxymoron, conceptual integration, generic space, adequate translation, neutralization.